

Вячеслав Корнієнко, Дорат Капоріков, Вадим Шевчук

СВІДЧЕННЯ ОСОБЛИВОГО ПОШАНУВАННЯ ФРЕСКОВОГО ОБРАЗУ БОГОРОДИЦІ ОРАНТИ У СОФІЇ КИЇВСЬКІЙ

DOI: 10.5281/zenodo.5804545

© В. Корнієнко, Д. Капоріков, В. Шевчук, 2021. СС BY 4.0

Мета дослідження – проаналізувати наявні дані щодо особливостей розташування слідів від металевих накладок на фрескове зображення Богоматері Оранти у Софійському соборі в Києві, що свідчить про її особливе пошанування як чудотворного образу. Здійснити графічну реконструкцію вірогідного вигляду накладених на фресковий ґрунт металевих деталей. Під час реалізації мети дослідження автори спирались на **методи** едиційної археографії та натурних обстежень, а також порівняльного аналізу, залучення аналогій. **Наукова новизна.** Вперше здійснене ґрунтовне дослідження софійської фрески з образом Богородиці Оранти, виконано опис зображення, встановлено зв'язок особливостей його моделювання із античною традицією. Виявлено та акцентовано увагу на факті наявності слідів від кріплення додаткових металевих накладок – німбу та поручів, про що писав у своєму листі мистецтвознавець Адріан Прахов. Визначено наявність слідів відсутніх у листі згадок про сліди кріплення додаткових накладних металевих елементів – шийної гривни та хрестів на плечах і чолі Діви Марії. Самі металеві накладні деталі або їх фрагменти не збереглися. На підставі залучення широкого кола аналогій подібних прикрас на дерев'яних середньовічних іконах нами виконано вірогідну реконструкцію металевих накладок на фреску. Вивчення особливостей пошанування подібних іконних образів дозволило зробити припущення, що саме ця софійська Богородиця Оранта могла стати прототипом для виготовлення невеликих натільних образків з її зображенням, де ці металеві накладки присутні. **Висновки.** Завдяки проведеним у вересні 2021 р. комплексним дослідженням визначено ще один чудотворний образ середньовічного Києва, яким є фреска Богородиця Оранта у Софійському соборі.

Ключові слова: монументальний живопис, фреска, Богородиця, Оранта, Софійський собор.

В сакральному просторі середньовічного Києва серед маріологічних знаків надзвичайно важливе місце належало монументальному софійському образу Богоматері Оранти, що уособлювало ідею небесного патронату та захисту міста і всієї новохрещеної Русі¹. Окрім власне мозаїки у головному вівтарі, серед численних однофігурних фрескових образів Святої Софії можемо бачити ще одне зображення Марії Оранти – у південному рукаві трансепту, праворуч від входу до дияконника, на південному вівтарному стовпі.

Значення цього зображення Богородиці як фрескового іконного образу не збереженої до сьогодні давньої вівтарної перегородки вже детального розглянуто з позиції його ідейного наповнення в контексті загальної стінописної програми Софії Київської². Сучасні дослідження дозволили виявити нові докази зроблених раніше висновків, адже, за співставленнями архівних матеріалів та зумовлених ними реставраційних досліджень, вдалося виявити докази особливого пошанування саме цього фрескового образу. Висвітлити попередні результати робіт вересня 2021 р. покликана стаття.

У процесі підготовки археографічної публікації документів з особистого архіву Адріана Прахова (1846–1916), що зберігаються у фондовій збірці Національного заповідника «Софія Київська», було виявлено цікаву згадку мистецтвознавцем особливостей відкритого ним на початку 1890-х рр. образу. Це стало можливим, бо у 1880-ті – на початку 1890-х рр. тривали роботи з реставрації внутрішнього убранства храму, під час яких дерев'яний іконостас XVIII ст. було розібрано для перезолочення³, що дозволило Прахову відкрити та обстежити низку фрескових образів на вівтарних стовпах, закритих раніше іконостасом, у тому числі й згаданий нами образ Богоматері Оранти. Прикметно, що в публі-

¹ Верещагина Н.В. Христианские культы и реликвии древнего Киева (конец X – первая треть XIII в.). Одесса: Астропринт, 2019. С. 147–148.

² Нікітенко Н. Фрескові іконні образи на вівтарних стовпах Софії Київської. *Софійські читання*. Вип. 2: Сакральні споруди в житті суспільства: історія і сьогодення. Матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції «Софійські читання». 27–28 листопада 2003 р. Київ: Фенікс, 2004. С. 211–216.

³ Докл. історію реставрації іконостасу див.: Нікітенко Н. Головний іконостас Софії Київської як історико-культурний феномен. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2007. № 1. С. 29–30.

каціях, у яких було згадане відкриття фресок на передвітарних стопах, підмічені Праховим деталі не згадувались взагалі⁴, а у чернетці листа ці згадки були лише побіжними, позаяк сам текст було присвячено абсолютно іншому питанню. Можливо, у подальшому Прахов мав намір здійснити докладніші розвідки щодо виявлених ним елементів, тож не виключено, що серед паперів вченого, розпорошених по різних архівних установах, будуть виявлені ще додаткові відомості про цю знахідку. Наразі ж маємо в руках лише один документ з коротенькою констатацією відкритих слідів особливого пошанування цієї фрески.

Справа в тім, що в ході робіт А. Прахова та П. Лебединцева висловились за необхідність заміни старого іконостасу XVIII ст. новим, стилізованим під середньовіччя, подібним встановленому наприкінці 1880-х рр. іконостасу з Кирилівської церкви за прахівським ескізом. У зв'язку з цим від канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора Олексія Ігнат'єва 15 квітня 1893 р. Прахову було надіслано листа з проханням висловити думку стосовно долі дерев'яного софійського іконостасу XVIII ст. та його заміни новим мармуровим⁵. Саме у чернетці своєї відповіді на запит Прахов і згадав важливу деталь щодо фрески:

«...мне представилась возможность очистить еще 2 пилона направо и налево от пилонов главного алтаря и посчастливилось обнаружить еще две хорошо сохранившиеся фрески, заслуживающие особого внимания».

А именно (см[отрите] прилаг[аемый] план)⁶ на пилоне щ-ъ изображение в рост Пресвятой Богородицы, представляющее близкое повторение мозаичной запрестольной иконы Богоматери "Нерушимая Стена".

В то время, когда иконостас не закрывал еще этого пилона, эта фресковая икона Богоматери, видимо, была в большом почитании, судя по следам серебряного венца вокруг головы и серебряных украшений на запястьях. Ниже Богоматери крест, снизу пересеченный нынешней солеей...»⁷

Інформація Прахова є унікальною, нам не вдалося більше віднайти жодних згадок про залишки вінця та поручів; у реставраційних звітах 1950-х рр. сама фреска з зображенням Богоматері Оранти описувалась дуже стисло, жодних згадок про сліди від срібних накладок у звітах немає, чи взагалі про якісь їх сліди⁸. У зв'язку з необхідністю верифікації вміщеної у документі згадки, у вересні 2021 р. спільно з реставраторами науково-реставраційної майстерні біля фрескового образу Богоматері Оранти було встановлено шахту та здійснено обстеження поверхні тиньку в цьому місці.

Загалом варто зазначити, що структурно композиція складається із двох частин: фрески із зображенням дорогоцінного процесійного хреста, загальний вигляд якого добре реконструюється за збереженими залишками фарби та граф'ї⁹, на поверхні якої виявлено тридцять графіті¹⁰, – внизу, а вгорі – зображення Богородиці за іконографічним типом «Оранта».

Фреска із зображенням Діви Марії (мал. 1–2) знаходиться, як зазначалось вище, праворуч від входу до дияконника – у південному рукаві трансепту на західній стороні західної лопатки першого від вітаря південного хрещатого стовпа. Богородиця зображена фронтально, на повний зріст з адоративно піднесеними руками. Розмір самої композиції 102×202 см. Площа, на якій зображений образ Богородиці, складається з двох частин – «позему» висотою 63 см та «неба» висотою 139 см; такий розподіл тла на «небо» та «позем» відповідає законам «золотого перетину». Ці дві частини розділені між собою по горизонталі білою смугою вистою 0,5 см. Уся композиція по периметру оточена теракотовою розгранкою шириною 7,5~8 см з чорною смугою посередині (2 см), яка відділена від поля композиції білою смугою аналогічної товщини, що й та, яка розділяє «позем» та «небо» (0,5 см). Білою фільонкою шириною 1,5 см обведений і німб Богородиці, діаметром 41 см, його зовнішні та внутрішні контури мають чітку граф'ю. Висота фігури Діви Марії

⁴ Див.: Нікітенко Н. Фрескові іконні образи... С. 212.

⁵ Варто зазначити, що в Софійському соборі було залишено нижній ярус іконостасу XVIII ст.

⁶ План храму в додатку відсутній, але завдяки згадкам композицій та їх розташуванню доволі легко вдалося співвіднести згадані образи із конкретними фресками Софії Київської.

⁷ Чернетка листа А. Прахова до Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора О. Ігнат'єва. Національний заповідник «Софія Київська». НАДР 415/9. Арк. 27 зв.

⁸ Див., напр.: Калениченко Л.П., Плющ О.Ф. Матеріали реставрації древньої фрескової живописи в центральній частині нефе і в предалтарних клітках приделів Іоакима і Анни і Петра і Павла, а також в центральній частині хор Софійського собору в Києві за 1954–1956 гг. Ч. III. Кн. 2. (Техніка і технологія практичних реставраційних робіт по укріпленню штукатурного основи, красочного слоя, раскрытия древней фресковой живописи и т. д. Дневник работ. Протоколы комиссий). Київ, 1957. Національний заповідник «Софія Київська». НАДР 277/1. Арк. 120.

⁹ Корнієнко В., Колодницький Л. Дорогоцінний Хрест в стінописі Софії Київської: реконструкція первісного вигляду та історичні паралелі. *Православ'я в Україні*. 36. мат. II Всеукраїнської наук. конф. Київ, 2012. С. 258–261.

¹⁰ Корнієнко В.В. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). Ч. V. Приділ свв. Іоакима та Анни (південна сторона). Київ, 2015. С. 115–120.

становить 184 см. Постаць її, дещо видовженої, вишуканої пропорції, складається з 7,5 голів, що наводить на думку про певний зв'язок з античною художньою традицією.



Мал. 1.

Фреска із зображенням Богоматері Оранти.
Загальний вигляд. Д. Капоріков.



Мал. 2.

Фреска із зображенням Богоматері Оранти.
Графічна реконструкція. Д. Капоріков.

Фігуру поставлено у відносно вільній манері. Основна опора тіла приходиться на ліву стопу, у той час як права нога, злегка зігнута в коліні, відведена убік. Фарбовий шар має значні втрати, проте залишки дають вичерпну картину по малюнку зображення. Тло «позему» виконане зеленою фарбою, «небо» – синьою. Фігура Оранти виступає на холодному тлі «неба» теплим силуетом. Теракотовий мафорій графічно розроблений по лініям бганою темнішими смугами. В тій же манері виконана і темно-синя туніка. Взуття – чобітки темно-теракотового кольору, декоровані білим квітковим візерунком на кінцях. Туніка підперезана коричневим тонким поясом із заправленим у нього платом, що написаний двома лаконічними білими лініями. Кольори одягу Діви Марії традиційно символічні. Теракотовий (червоного пігменту було обмаль, тому його часто заміняли на теракотовий) – імперський, божественний, синій чи блакитний – земний, колір людської природи.

Обличчя змодельоване за допомогою відносно холодної умбри, що служила санкіром, яка залишалась відкритою в затемнених частинах, та білил із вохрою, що в різних пропорціях були покладені на освітлених ділянках. Червоний було покладено на щоках, в якості рум'ян. Сам малюнок рис обличчя виконаний темною теракотовою фарбою з додаванням чорної. Те саме стосується виконання відкритих ділянок рук. Незважаючи на обмежену палітру, в колористичному плані композиція є дуже привабливою. Цього вдалося досягти завдяки вдалому компонуванню теплих та холодних локальних площин, їх тонкій тональній корекції. Найбільш освітленими частинами композиції є обличчя та руки Оранти, що є виявом професіоналізму майстра-фрескіста, його вміння вияскравити художніми засобами основну ідею задуму.

При детальному огляді фрески нашу увагу привернули старі шпаклівки в місцях втрат тиньку та фарбового шару. Усі вони, на відміну від решти, мають певні локації та розташовуються в системному порядку. Їх можна бачити на зображенні німба та ділянок рук, де знаходяться прикраси – поручі, місцях, де зображені символічні зорі – чолі та плечах (мал. 3). Характер ушкоджень дозволяє зробити припущення, що вони утворились внаслідок проникнення в тиньк цвяхів, які в подальшому були видалені, причому під час цього видалення вони «вирвали» частину тиньку навколо себе. Імовірно, це стало можливим через корозію металу, внаслідок якої цвях «прикипів» до тиньку, що унеможливило його вільний вихід. Розглянемо ці втрати детальніше.



Мал. 3.

**Фреска із зображенням Богоматері Оранти.
Графічна схема розташування закритих
шпаклівкою отворів від цвяхів. Д. Капоріков.**

ювати за наявними залишками форму, яку ці шати мали, а також кіоту біля цього образу¹². У нашому випадку на фігурі Богородиці Оранти суцільні шати не були зроблені, а в металевих деталях були виділені лише окремі елементи.

По усьому внутрішньому периметру німба та на лінії його примикання до голови ці шпаклівки розташовані у певному порядку в кількості приблизно 13 одиниць.

В районі розташування поручів також простежуються шпаклівки, по 4 на кожній руці, зосереджені на крайніх куткових точках зображень прикрас.

Також було виявлено симетрично розташовані шпаклівки в місцях, де традиційно зображували символічні зорі: на чолі та плечах Богородиці, по 4 втрати на кожному місці. Ці шпаклівки мають форму крайніх точок квадрата, поставленого на одну з граней.

На шиї та грудях можемо простежити пасмо шпаклівок в кількості 17 одиниць, яке нагадує намисто у два ряди, які візуально утворюють півмісяць.

Особливості розташування та характер цих шпаклівок дозволяє стверджувати, що всі описані вище втрати фрескового тиньку виникли внаслідок механічних ушкоджень, що були спричинені цвяхами, які видалялися у досить грубій формі. На жаль, самих цвяхів у товщі фрескового тиньку не виявлено, проте впевнено можна сказати, зважаючи на характер пошкоджень, що вони були товщими порівняно із мідними цвяхками, якими були прикріплені шати до ікони з образом св. Миколая, розташованого в західному компартименті приділа свв. Антонія та Феодосія Печерських (колишня західна внутрішня галерея) Софійського собору.

Наявність залишків від окладу, що свідчило про особливе пошанування саме цього фрескового образу св. Миколая, неодноразово підкреслювалась дослідниками¹¹, а останнім часом зроблено спробу реконструювати за наявними залишками форму, яку ці шати мали, а також кіоту біля цього образу¹².

¹¹ Див., напр.: Герасименко Н.В., Захарова А.В., Сарабьянов В.Д. Изображения святых во фресках Софии Киевской. *Византийский временник*. 2007. № 66 (91). С. 38; Сарабьянов В.Д. Реликвии и образы святых в сакральном пространстве Софии Киевской. *Пространственные иконы. Перформативное в Византии и Древней Руси*. Сб. ст. под ред. А.М. Лидова. Москва: Индрик, 2011. С. 378–379; Нікітенко Н.М., Нікітенко М.М. Поховання митрополита Кирила II у Софії Київській. *Софія Київська у новітніх дослідженнях. Колективна монографія*. Київ, 2018. С. 145 та ін.; Аналогічні сліди від цвяхів на фресці зафіксовано і на вівтарних фрескових образах Христа та Богородиці Спасо-Преображенського собору Мірозького монастиря у Пскові: Герасименко Н.В., Захарова А.В., Сарабьянов В.Д. *Изображения святых...* С. 38.

¹² Бобровський Т.А. «Микола Мокрий»: з історії найдавнішого чудотворного образу Софії Київської. *Софійський часопис*. Вип. 3. Мат. IX Міжнародної наук.-практ. конф. «Софійські читання», присвяченої 1000-літтю першої літописної згадки про Софію Київську (1017–2017) (м. Київ, 21–22 вересня 2017 р.). Київ, 2019. С. 107–120.

Насамперед, це відмічений А. Праховим німб довкола обличчя Діви Марії, який, як можна висувати із розташування слідів від цвяхів, мав вигляд підкови, він лишив відкритим обличчя та шию, а назовні не виступав далеко від німбу, адже цвяхи йдуть по внутрішній стороні білої фільонки останнього. Варіант, як міг би виглядати подібний німб, можемо бачити на іконі Цилканської Богоматері XII ст.¹³ з Державного музею образотворчих мистецтв ім. Шалви Аміранашвілі. На іконі бачимо довкола голови Богоматері складений з кількох прямокутних частин коштовний німб, прикрашений емалевими хрестами, у кутах кожного з яких знаходяться цвяхи, якими ці частини німбу прибивались до дошки. Попарно розташовані отвори від цвяхів на фресці дозволяють припустити, що в нашому випадку німб, якщо не був суцільним, то міг складатись мінімум з трьох-п'яти складаних деталей. З огляду на мозаїчні образи Богородиці в консі центральної абсиди та Богоматері в композиції «Благовіщення» на триумфальній арці, хоча Прахов і назвав його «срібним», скоріш за все цей німб був виготовлений із золота, прикрашений емалевими вставками із зображенням хрестів, можливо із вкрапленнями дорогоцінного каміння¹⁴. Про сліди подібних прикрас («вінців») І. Стерглігова згадувала на фресках, хоча не конкретизувала приклади подібного прикрашання образів святих у конкретних архітектурних пам'ятках¹⁵.

Другим відзначеним А. Праховим елементом накладок були поручі на руках Богоматері. Цвяхи, якими вони кріпились, судячи з отворів, розташовувались попарно по краю контурів руки, частково заходячи на них, адже поручі не повинні були виступати далеко за межі лінії руки, справляючи враження надітих елементів. Ймовірно, вони мали вигляд двох паралельних смужок металу, прикрашеного емалевими вставками із зображенням хрестів або інших елементів. Подібний вигляд мають металеві накладки на іконі Холмської Богородиці XII ст. з Музею Волинської ікони (м. Луцьк)¹⁶. Власне, такі ж елементи поручів у вигляді двох золотих смужок можемо бачити і на вже згаданих вище мозаїчних зображеннях Богоматері з Софії Київської. Тож, найвірогідніше, накладки поручів на фресці були оформлені так само у вигляді попарно розташованих двох паралельних золотих чи срібних із позолотою смужок, прикрашених емалевими вставками у вигляді хрестів чи інших візерунків, як, наприклад, емалевий орнамент на фрагменті золотої накладної деталі німбу ікони, що була виявлена біля північної стіни Софійського собору під час археологічних спостережень за земляними роботами по реконструкції відмостки довкола нього у серпні 2021 р.

Не зрозумілими є причини пошкодження фрескового тиньку на рівні ліктів Богоматері Оранти, відносно симетрично розташованих. Чи знаходились в цьому місці якісь прикраси-привіски, подібно тим, які можемо бачити на іконі Холмської Богородиці, чи тут мало місце пошкодження тиньку внаслідок пізнішого примикання деталей іконостасу XVIII ст., наразі достеменно встановити не виявляється за можливе, адже самі пошкодження щільно закриті шпаклівкою.

Щодо розташованих у формі квадрата отворів на лобі та плечах Богоматері, то вони ймовірно мали такий самий вигляд, як оформлено символічні зірки у мозаїчних образах Богородиці – невеликі чотириконтурні хрестики з колом у центрі, від якого відходять розширені на кінці краплеподібні рамена. За такої реконструкції, зважаючи на наявні отвори, хрестики були суцільними та кріпились до фрески цвяхами крізь отвори в кінцях рамен. Щодо кольорової гами, то ймовірно припустити, з огляду на кольори мозаїки, що ці хрестики могли бути виконані як зі срібла, так і з золота.

Ще одна цікава деталь, яка була виявлена під час сучасних реставраційних досліджень – пасмо отворів на рівні шиї Богоматері, що свідчить про її прикрашання коштовною гривнею. Це було поширеною рисою пошанування ікон, яскравим прикладом чому є іконка XII ст., знайдена біля с. Витичів, що знаходилась у колекції Ханенків – на ній бачимо масивну гривню на шиї Богородиці Оранти¹⁷. Дослідники вважають, що ця іконка може розглядатись свідченням особливого пошанування чудотворного прототипу з одного із київських храмів¹⁸. Зважаючи на отримані нині нові дані, не виключено, що майстер спро-

¹³ Хускивадзе Л.З. Средневековые перегородчатые эмали из собрания Государственного музея искусств Грузии. Тбилиси: Хеловнеба, 1984. С. 134–136.

¹⁴ Стерлигова И.А. Драгоценный убор древнерусских икон XI–XIV вв. Происхождение, символика, художественный образ. Москва: Прогресс-Традиция, 2000. С. 130–148.

¹⁵ Там же. С. 44.

¹⁶ Сиговський П. Декоративні металеві прикраси на іконі Холмської Богородиці. *Волинська ікона: дослідження та реставрація*. Мат. XVII Міжнародної наук. конф., м. Луцьк, 21–22 жовтня 2010 р. Вип. 17. Луцьк, 2010. С. 144–151.

¹⁷ Ханенко Б.И. Древности Приднепровья. Вып. 5. Эпоха славянская (VI–XIII в.). Київ, 1902. С. 39. Табл. XIII, д; Інші приклади див.: Стерлигова И.А. Драгоценный убор... С. 154–157.

¹⁸ Верещагина Н.В. Христианские культы... С. 147–148.

бував передати на іконці саме софійський вшанований фресковий образ із Софії Київської з усіма наявними на ній прикрасами, переданими, щоправда, певною мірою схематично.

Зважаючи на розташування виявлених на фресці отворів від цвяхів, якими ця гривна була прикріплена до неї, її приблизний вигляд можемо уявити за зразком великої шийної гривни з Деісусом та зображеннями архангелів і святих у медальйонах, що походить із каменебродського кладу 1903 р.; цю гривну Н. Кондаков визначив як обітну, що прикрашала чудотворний образ, про що свідчать отвори для цвяхів на ній¹⁹. Зважаючи на великі розміри цієї шийної прикраси, шийна гривна на софійській фресці могла мати обітний характер та бути пожертвуваною для неї, після чого по верхньому та нижньому краях гривні були виконані отвори і вона була прибита цвяхами до тиньку.

Таким чином, запропонована нами умовна реконструкція накладних деталей на фресці з образом Богоматері Оранти передбачає наявність золотих або срібних із позолотою прикрас – німбу, поручів, гривні та хрестів на плечах і чолі. Приблизний вигляд, який могла мати ця фреска, ми спробували унаочнити розміщенням згаданих у тексті прикрас їх накладанням на поверхню фрески (мал. 4–5). Попри умовний характер такої реконструкції, добре помітно, що такі накладні деталі надали фресковому зображенню особливої вишуканості та урочистості, що цілком відповідало особливо пошанованому чудотворному образу.



Мал. 4.
Розміщення накладних металевих
деталей. Графічна реконструкція.
Д. Капоріков.



Мал. 5.
Реконструкція вигляду фрески Богородиці
Оранти із накладеними металевими
деталлями. Д. Капоріков.

Щодо часу появи цих накладних прикрас на фресці та початку її особливого пошанування наразі складно щось впевнено встановити. Той факт, що софійський мозаїчний об-

¹⁹ Отчет императорской Археологической комиссии за 1903 г., с 7 таблицами и 406 рисунками в тексте. Санкт-Петербург, 1903. С. 192–196. Табл. VI; На жаль, нині цей предмет втрачено: Корзухина Г.Ф. Русские клады IX–XIII вв. Москва; Ленинград, 1954. С. 134–135.

раз Богоматері Оранти вже від самого початку став ключовим шанованим образом семантичного поля київської культури²⁰, а сама структура композиції переддівтарного образу з великим процесійним хрестом під нею, що мав поклонне значення та був пов'язаний, як і сам іконний образ Діви Марії, із композицією вівтарної перегороди²¹, ніби наштовхують на думку про виділення цього образу вже на початкових етапах роботи з формування інтер'єру храму. Проте загальний вигляд колористичного оформлення фрески може свідчити також і про те, що він не передбачав спершу наявності якихось додаткових металевих накладок. Сліди від цвяхів, закриті шпаклівкою, так само не дають нічого щодо часу їх виникнення. Тим більше, що різні накладки могли з'являтися не одночасно, а бути пожегнутими різними людьми у різний проміжок часу. За прикладом згаданих вище фресок із Софійського собору (св. Миколай) та Спасо-Преображенського собору Мірожського монастиря (Ісус Христос, Богородиця), які були покриті окладом через певний проміжок часу після їх створення, металеві накладки могли з'явитися на фресці Богоматері Оранти також у пізніший час, вірогідно від XII ст. Точно відповісти на всі ці питання або, принаймні, наблизитися до їх розв'язання, допоможуть комплексні дослідження фрескового образу, що включатимуть аналіз структури фарбового шару в місці розташування прикрас та його можливе пошкодження, структури заповнення шпаклівкою отворів від цвяхів, можливо й самих цвяхів, якщо якісь із них збереглися в отворах. Тим не менше, за результатами проведених нами досліджень можемо впевнено стверджувати, що була відкрита нова сторінка в історії ієротопії як середньовічного Києва, так і головного храму Русі – Софії Київської, позаяк було документально зафіксовано наявність в її стінах особливо ще однієї шанованої ікони – фрескового образу Богоматері Оранти у південному рукаві трансепту.

References

- Bobrovskyy, T.A. (2019). «Mykola Mokryi»: z istoriyi naydavnishoho chudotvornoho obrazu Sophiyi Kyivskoyi [«Mykola Mokryi»: from the history of the oldest miraculous image of St. Sophia of Kyiv]. *Sophiyskyy chasopys – Sofia magazine*. Vyp. 3. Kyiv, Ukraine.
- Gerasimenko, N.V., Zakharova, A.V. & Sarabyanov, V.D. (2007). Izobrazheniya svyatykh vo freskakh Sophii Kiyevskoy [Images of saints in the frescoes of St. Sophia of Kyiv]. *Vizantiyskiy vremennik – Byzantine magazine*. 66 (91).
- Korniyenko, V. & Kolodnytskyy, L. (2012). Dorohotsinnyy Khrest v stinopysi Sophiyi Kyivskoyi: rekonstruktsiya pervisnogo vyhlyadu ta istorychni paraleli [The Precious Cross in the Mural of St. Sophia of Kyiv: reconstruction of the original appearance and historical parallels]. *Pravoslav'ya v Ukrayini. Zbirnyk materialiv II Vseukrayinskoyi naukovoyi konferentsiyi – Orthodoxy in Ukraine. Collection of materials of II All-Ukrainian scientific conference*. Kyiv, Ukraine.
- Korniyenko, V.V. (2015). Korpus grafiti Sophiyi Kyivskoyi (XI – pochatok XVIII st.). Ch. 5. Prydil svv. Yoakyma ta Anny (pivdenna storona) [The Graffiti collection of St. Sophia of Kyiv (XII – early XVIII c.). P. V. Chapel of Sts. Joachim and Anna (south side)]. Kyiv, Ukraine.
- Nikitenko, N. (2004). Freskovi ikonni obrazy na vivtarnykh stovpakh Sophiyi Kyivskoyi [Fresco icon images on the altar pillars of Sophia of Kyiv]. *Sophiyski chytannya – Sofia readings*. 2. Kyiv, Ukraine.
- Nikitenko, N. (2007). Holovnyy ikonostas Sophiyi Kyivskoyi yak istoryko-kulturnyy fenomen [The main iconostasis of Sophia of Kyiv as a historical and cultural phenomenon]. *Pamyatky Ukrayiny: istoriya ta kultura – Sights of Ukraine: history and culture*. 1.
- Sarabyanov, V.D. (2011). Relikvii i obrazy svyatykh v sakralnom prostranstve Sophii Kiyevskoy [Relics and images of saints in the sacred space of St. Sophia of Kyiv]. *Prostranstvennyye ikony. Performativnoye v Vizantii i Drevney Rusi. Sbornik statey pod. red. A.M. Lidova – Spatial icons. Performative in Byzantium and ancient Rus. Collection of articles edited by A.M. Lidov*. Moscow, Russia.
- Sterligova, I.A. (2000). Dragotsenny ubor drevnerusskikh ikon XI–XIV vv. Proiskhozhdeniye, simbolika, khudozhestvennyy obraz [Precious headdress of old Rus icons of the XI–XIV c. Origin, symbolism, artistic image]. Moscow, Russia.
- Syhovskyy, P. (2010). Dekorativni metalevi prykrasy na ikoni Kholmokoyi Bohorodytsi [Decorative metal ornaments on the icon of Our Lady of Kholm]. *Volynska ikona: doslidzhennya ta restavratsiya – Volyn icon: research and restoration*. Is. 17. Lutsk, Ukraine.
- Vereshchagina, N.V. (2019). Khristianskiye kul'ty i relikvii drevnego Kiyeva (konets X – pervaya tret XIII v.) [Christian cults and relics of ancient Kyiv (the late X – first third of the XIII c.)]. Odessa, Ukraine.

Корнієнко Вячеслав Васильович – доктор історичних наук, заступник генерального директора з наукової роботи Національного заповідника «Софія Київська» (вул. Володимирська, 24, м. Київ, 01001, Україна).

Kornienko Vyacheslav V. – Doctor hab. of Historical Sciences, Deputy General Director for Scientific Work of the National Conservation Area «St. Sophia of Kyiv» (24 Volodymyr-ska Str., Kyiv, 01001, Ukraine).
E-mail: aqwila@ukr.net

²⁰ Верещагина Н. Христианские культы... С. 149–151.

²¹ Сарабянов В.Д. Реликвии и образы святых... С. 365–366.

Капоріков Дорат Лірієвич – художник-реставратор I категорії науково-реставраційної майстерні Національного заповідника «Софія Київська» (вул. Володимирська, 24, м. Київ, 01001, Україна).

Kaporikov Dorat L. – the I category artist-restorer of the scientific-restoration workshop of the National Conservation Area «St. Sophia of Kyiv» (24 Volodymyrska Str., Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: doratkaporikov@gmail.com

Шевчук Вадим Ростиславович – художник-реставратор II категорії науково-реставраційної майстерні Національного заповідника «Софія Київська» (вул. Володимирська, 24, м. Київ, 01001, Україна).

Shevchuk Vadym R. – the II category artist-restorer of the scientific-restoration workshop of the National Conservation Area «St. Sophia of Kyiv» (24 Volodymyrska Str., Kyiv, 01001, Ukraine).

E-mail: jjsssssss7@gmail.com

TESTIMONY OF SPECIAL WORSHIP OF THE FRESCO IMAGE OF OUR LADY ORANTA IN ST. SOPHIA OF KYIV

*The purpose of the publication is to analyze the available data on the peculiarities of the location of traces of metal overlays on the fresco image of Our Lady Oranta in St. Sophia Cathedral in Kyiv, which testifies to her special worship as a miraculous image. To accomplish a graphic reconstruction of the probable appearance of the metal parts overlayed on the fresco plaster. In implementing the purpose of the study, the authors relied on **methods** of edicial archeography and field surveys, as well as comparative analysis, engaging analogies. **Scientific novelty.** For the first time, a thorough study of the Sophia fresco with the image of Our Lady Oranta was implemented, a description of the image was made, and the connection between the peculiarities of its modeling and the ancient tradition was established. Attention was drawn to the fact of the presence of traces of the attachment of additional metal overlays – halo and hand-rails, which the art critic Adrian Prakhov wrote about in his letter. The presence of traces of missing in the letter mentions of traces of attachment of additional overhead metal elements – neck bracelets and crosses on the shoulders and forehead of Virgin Mary. The metal surface mounted components or their fragments have not survived. Based on the use of a wide range of analogies of similar decoration on wooden medieval icons, we performed a probable reconstruction of the metal overlays on the fresco. The study of the peculiarities of the worship of such iconic images allowed us to suggest that it was this Our Lady Oranta who could become a prototype for the manufacture of small pendant necklaces with her image, where these metal overlays are present. **Conclusions.** Thanks to a comprehensive study conducted in September 2021, another miraculous image of medieval Kyiv was identified, which is a fresco of Our Lady Oranta in St. Sophia Cathedral.*

Key words: Monumental painting; fresco; Our Lady; Oranta; St. Sophia Cathedral.

Дата подання: 29 вересня 2021 р.

Дата затвердження до друку: 18 листопада 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Корнієнко, В., Капоріков, Д., Шевчук, В. Свідчення особливого пошанування фрескового образу Богородиці Оранти у Софії Київській. *Сіверянський літопис*. 2021. № 6. С. 44–51. DOI: 10.5281/zenodo.5804545.

Цитування за стандартом APA

Kornienko, V., Kaporikov, D., Shevchuk, V. (2021) Svidchennia osoblyvoho poshanuvannia freskovoho obrazu Bohorodytsi Oranty u Sofii Kyivskii [Testimony of special worship of the fresco image of Our Lady Oranta in St. Sophia of Kyiv]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 44–51. DOI: 10.5281/zenodo.5804545.

